

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

METODIKA

2024 Vol. 4 (1)

www.metodika.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir

Marg'uba Abdullayeva

Bosh muharrir o'rinbosarlari

Qozoqboy Yo'ldoshev

Roza Niyozmetova

Mas'ul kotib

Klaraxon Mavlonova

Tahrir kengashi

Fatma Achik (Turkiya), Ayshi Chetin (Turkiya), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Shohida Yusupova, Shahlo Yo'ldosheva, Nusratillo Jumaxo'ja, Nishonboy Xusanov, Gulshan Asilova, Gulnoza Jo'rayeva, Shahnoza Rahmonova, Gulnoza Axmedova, Tursunoy Yusupova, Hoshimjon Ahmedov, Tozagul Matyoqubova, Saodat Qambarova, Sohiba Umarova, Akbar Ro'ziyev, Munira Shodmonova, Mahfuza To'ychiyeva, Matluba Jabborova, Iroda Ishonxanova, Muazzam Dedaxonova, Muhabbat Madaminova, Sanobar Kuldasheva (texnik muharrir).

Jurnal haqida ma'lumot

"Metodika" seriyasi — Oliy attestatsiya komissiyasi ilmiy nashrlar ro'yxatidagi "O'zbekiston: til va madaniyat" akademik jurnalining ilovasi hisoblanib, ta'lim va tarbiya nazariyasi, til va adabiyot o'qitish metodikasi, gumanitar fanlarni o'qitish sohalarini qamrab olgan. "Metodika" seriyasida professor-o'qituvchilar, doktorantlar, stajor-tadqiqotchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlarning global ta'limdagi muammolar, til va adabiyot o'qitishdagi innovatsion yondashuvlar, ta'lim va tarbiya nazariyasi yo'nalishidagi ilmiy maqolalari nashr etiladi.

Jurnal bir yilda ikki marta chop etiladi.

O'zbek, ingliz va rus tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi.

Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

"O'zbekiston: til va madaniyat. "Metodika" seriyasi 2022-yildan nashr etila boshlangan.

Manzil: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: metodika@tsuull.uz

Vebsayt: www.metodika.tsuull.uz

MUNDARIJA

GLOBAL TA'LIM MUAMMOLARI: YECHIMLAR VA TAKLIFLAR

Marg'uba Abdullayeva

Turkiy adabiyotda lirik asarlarni o'qitish muammolari.....4

Nilufar Abduraxmonova, Saodat Boysariyeva

O'zbek tili o'quv lug'atchiligining amaliy masalalari11

Shaxlo Yuldasheva

O'zbek tili mashg'ulotlari uchun mashq va topshiriqlarning raqamli transformatsiyasi masalasi.....20

Orifjon Madvaliyev

O'zlashma shaxs nomlari va geografik nomlar imlosi: tahrirdagi muammo va yechimlar.....29

TIL TA'LIMI NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Klaraxon Mavlonova

"Ona tili" darsliklarida matn tuzilishini o'rgatishga doir imkoniyatlar.....35

Sanobar Kuldasheva

Til ta'limida multimedia vositalaridan foydalanish.....44

Nilufar Turg'unova

10-sinf "Ona tili" darsligida loyihaga asoslangan topshiriqlarning berilishi.....53

Husnora Baxtiyorova

6-sinf o'quvchilariga matn tuzilishini o'rgatish.....59

ADABIYOT O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Dilafruz Nazarova

Alisher Navoiy va Xojaning Iskandar Zulqarnayn haqidagi hikoyatlari tahlili.....67

Azamat Xayrullayev

Normurod Norqobilov hikoyalarining kompozitsiyasi.....75

Mahmuda Yuldasheva

Adabiyot darslarini zamonaviy metodlar asosida tashkil etish.....83

Intizor Jumaniyazova

G'azal tahlilida yangicha yondashuv90

6-SINF O'QUVCHILARIGA MATN TUZILISHINI O'RGATISH

Xusnora Baxtiyorova¹**Annotatsiya**

O'quvchilarni hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ularda ijodiy tafakkurni shakllantirish, fikrlash doirasini kengaytirish dolzarb vazifalardan biridir. Bu jarayonda o'quvchilarning matn tuzish malakasini shakllantirish hamda og'zaki va yozma nutqqa doir bilim berishda kommunikativ yondashuvni qo'llash samarali ekanini tajriba-sinov ishlari orqali isbotlandi. Matn tuzish jarayonida kommunikativ yondashuvni qo'llash o'quvchida ona tiliga nisbatan qiziqish va rag'batni kuchaytiradi. Bu orqali real nutq vaziyatida o'quvchida o'zi ko'rgan, bilgan va hayoti davomida duch keladigan nutqiy vaziyatlarni qanday ifodalash, qay o'rinda qo'llash ko'nikmasini shakllantirib boradi.

Mazkur maqolada ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatishning didaktik imkoniyatlari inobatga olingan holda matn tuzilishi yuzasidan beriladigan bilim, shakllantiriladigan ko'nikma va malakalar matn turlari (tasviriy matn: tavsiflash, ma'lumot berish, tushuntirish (izohlash); hikoya matni: to'qima voqelik yaratish, real voqelikni hikoya qilish; muhokama matni: tahliliy bayon qilish, masalaning turli tomonlari haqida fikr bildirish, voqealardan xulosa chiqarish) bo'yicha tasniflab o'qitish samara berishi haqidagi ilmiy-metodik qarashlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: *matn tuzilishi, bilim, ko'nikma, malaka, qoida, tasniflash, tasviriy matn, hikoya matni, muhokama matni, struktura.*

Kirish

Bugungi kunda til ta'limidagi islohotlar jamiyatga tilshunoslik asoslarini chuqur biladigan o'quvchilarni emas, balki tanqidiy fikrlay oladigan, erkin fikr mahsulini tinglovchiga qisqa, lo'nda va tushunarli tarzda yetkazib bera oladigan ijodiy tafakkur egalarini tarbiyalashni maqsad qilgan. Mazkur maqsadni amalga oshirish til ta'limida amal qilinadigan asosiy yondashuv va tamoyillarni belgilagan holda yangi mazmun, metod va usullarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatishning didaktik imkoniyatlari inobatga olingan holda matn tuzilishi yuzasidan beriladigan bilim, shakllantiriladigan ko'nikma va malakalar quyidagi matn turlari bo'yicha tasniflab o'qitish samarali usul ekanini isbotladi:

- tasviriy matn (tavsiflash, ma'lumot berish, tushuntirish (izohlash));
- hikoya matni (to'qima voqelik yaratish, real voqelikni hikoya qilish);
- muhokama matni (tahliliy bayon qilish, masalaning turli tomonlari haqida fikr bildirish, voqealardan xulosa chiqarish).

Asosiy qism

Matn — eng yirik kommunikativ birlik bo'lib, axborot, axborotning uzatilishi va qabul qilinishiga ko'ra voqelanadi. Bu borada R.Yo'ldoshev, matnga shunday ta'rif beradi: "Har qanday kommunikativ jarayonning bosh maqsadi muayyan informatsiyani kommunikatsiya ishtirokchilari tomonidan berilishi va olinishini ko'zda tutadi. Axborotning bu oldi-berdisi matn ko'rinishida namoyon bo'ladi"[Yo'ldoshev R., 2012, 34].

Mazkur kommunikativ jarayon og'zaki va yozma ko'rinishida namoyon bo'lib, ikkala nutq ko'rinishida turlicha yuzaga keladi. Xususan, og'zaki nutq uchun nutqiy vaziyatlarga mos mazmun, fikrni lo'nda ifodalash muhim sanalsa, yozma nutqda mazmun va shakl birligiga asosiy e'tibor qaratiladi.

¹ Baxtiyorova Xusnora Muzaffar qizi — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Ona tili ta'limi kafedrası o'qituvchisi.

E-pochta: busnorabaxt4998@gmail.com

ORCID:

Iqtibos uchun: Baxtiyorova X. 2024. "6-sinf o'quvchilariga matn tuzilishini o'rgatish". O'zbekiston: til va madaniyat. 4 [1]: 59—66.

6-sinf o'quvchilariga matn tuzilishini o'rgatish

O'quvchilarda matn strukturasiga oid nazariy va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda kommunikativ yondashuv, faoliyatga yo'nalgan yondashuv, ongli yondashuv, kashfiyotchilik yondashuvi, farqli yondashuv [Mavlonova K., 2022, 44] larga ahamiyat berish maqsadga muvofiq.

Matnlarning asosiy belgisi sifatida yozma nutqda hosil bo'lishi, mazmunan va mazmunga mos grammatik qurilmalar yordamida shakllantirilishi nazarda tutiladi. Matnda qo'llanishi talab etilayotgan so'zlarning matn tarkibida qanday gaplar bilan bog'lanib kelishi mazmunga mos so'z, bo'yoqdor va ko'p ma'noli so'zlarni, emotsional-ekspressiv til hodisasini o'rganish nazarda tutiladi. L.Baxman ushbu yondashuvni "kommunikativ til mahorati" deb baholaydi. Suhbat jarayonida muloqot qiluvchilarning bir-biriga o'zaro ta'sir ko'rsatish, nutq birliklari orqali his tuyg'ularga javob qaytarish: xursand bo'lish, g'azablanish, xafa bo'lish kabi ta'sir kuchiga ega birliklardan turli nutqiy vaziyatlarda foydalana olishida namoyon bo'ladi.

Metodik adabiyotlardagi qarashlar, matn tuzilishiga oid tadqiqotlardan olingan xulosa hamda tajriba-sinov ishlariga tayangan holda *tasviriy matn, hikoya matni va muhokama matni* tuzilishiga oid 6-sinf o'quvchilari egallaydigan lingvistik bilim, amaliy ko'nikma va malakalar (keyingi o'rinlarda BKM lar) aniqlab olindi.

Tasviriy matn tuzilishiga oid o'quvchilar egallaydigan BKM lar:

I. Tavsif berish — muayyan shaxs, narsa, joy yoki holatni tavsiflash. Unga oid belgilar orqali tinglovchi ongida tavsiflanayotgan narsani gavdalantirish, u haqida tushuncha hosil qilishga qaratilgan matn.

Bilim:

- matnni *xatboshilarga* ajrata oladi;
- *kim?, qachon?, qayerda?* so'roq olmoshlarini tushuna oladi;
- *atoqli otlarni olmoshlar* bilan almashtirib qo'llay oladi;
- *sifatlarning* ma'no guruhlarini tushungan holda nutqida farqlab qo'llay oladi;
- *vazifadosh ko'makchilarni* ma'nosiga ko'ra nutqida qo'llay oladi;
- nutqida *o'rin va payt ravishlaridan* foydalana oladi;
- *o'tgan, hozirgi va kelasi zamon* qo'shimchalarini ma'nosiga ko'ra ishlata oladi;
- *o'tgan zamon qo'shimchasi -gan* va *fe'lning sifatidosh shakli -gan* qo'shimchalarini farqlay oladi.

Ko'nikma:

- shaxslarni tavsiflay oladi;
- narsa va buyumlarni batafsil yorita oladi;
- ma'lum joyning joylashuv va tashqi ko'rinishini tavsiflay oladi.

Malaka: muayyan narsa, joy va shaxsning tashqi va ichki ko'rinishidagi belgilarni aniq va ifodali bayon qila oladi.

Qoidalar tizimi	
Har qanday yozma ishning birinchi gapi xatboshidan boshlanadi.	
Mustaqil sintaktik birlik (abzas) xatboshi bilan ajratiladi.	
Kishilar va narsa-buyumlarni tasvirlashda quyidagi jihatlariga e'tibor qaratiladi:	
1.	Tuzilishi (bo'yi, rangi, bichimi, harakatlari).
2.	O'ziga xos xususiyati.
Joylarni tasvirlashda quyidagi til birliklaridan foydalaniladi:	
1.	Masofa (uzoq, yaqin, ...km, ...metr).
2.	Joylashuv (old, orqa, qarama-qarshi, past, yon, ust).
3.	Yo'naltirish (to'g'riga, o'ngga, chapga, burilishda, qayrilganda).
4.	Nutq tartibi (avval, so'ng, so'ngra, nihoyat, oldin, keyin).

Matn tarkibida qo'llangan atoqli otlarni takror qo'llamaslik uchun ko'rsatish olmoshlaridan foydalaniladi. Bunda atoqli otning gapdagi vazifasiga e'tibor qaratiladi. Masalan, <i>Boburning — uning, Boburdan — undan kabi</i> .
Turli zamonga mansub bo'lgan shakllar o'zaro almashib qo'llanishi kuzatiladi. Masalan, <i>Qani, bolajonlar, yugurdik</i> . Ushbu gapda "yugurdik" shaklan o'tgan zamonni, mazmunan kelasi zamonni ifodalayapti.

II. Ma'lumot berish — biror narsaning umumiy tafsiloti keltirilgan matn. Bunda matn boshlanmasi narsaning qisqacha ta'rifi va tasnifi bilan boshlanadi. Tuzilish usuli tavsifiy matnga o'xshaydi, ammo tavsiflovchi matnda tasvirlanayotgan obyektни ko'rsatishga harakat qilinsa, ma'lumot matnida esa biror narsa haqida umumiy tavsif beriladi.

Bilim:

- matnga mos reja tuza oladi;
- gapning ma'nosiga ko'ra *ot kesimlarni* shakllantira oladi;
- *atama, terminlar* izohini farqlay oladi;
- sonning ma'no turlarini tushungan holda nutqida farqlab qo'llay oladi;
- *o'tgan, hozirgi va kelasi zamon* qo'shimchalarini ma'nosiga ko'ra ishlata oladi;
- *va, hamda, bilan* bog'lovchilarini qo'llay oladi;
- *ko'rsatish olmoshlaridan* o'rinli foydalana oladi;
- muayyan narsalarni *bo'lsa, esa* so'zlari orqali qiyoslay oladi.

Ko'nikma:

- aniq ifodalangan infografika haqida ma'lumot bera oladi;
- muayyan narsaning tur, sinf, belgilariga ko'ra tasniflay oladi;
- taqdim etilgan biror chizma, jadval haqida ma'lumot bera oladi.

Malaka: ma'lumot berilayotgan obyektни aniqlagan holda unga mos til birliklaridan foydalalanib hisobot bera oladi. Aniq ifodalar bilan fikrini izchil bayon eta oladi.

Qoidalar tizimi
Reja matn mavzusiga mos tuziladi. U asosida fikr tariblab bayon etiladi.
Rejadan so'ng ikki nuqta qo'yiladi. Reja moddalari tartib sonlar bilan boshlansa gap oxiriga nuqta (so'roq gaplarda so'roq) qo'yiladi.
Biror narsa haqida ma'lumot berishda umumiy mazmun qamrab olinadi. Masalan, qushlar haqida ma'lumot berganda, <i>uning kelib chiqishi, tuzilishi, turlari, ovqatlanishi, yashash tarzi va o'ziga xos xususiyati</i> aytilishi lozim.
Bir turdagi ma'lumotni ketma-ket ifodalashda <i>va, hamda, bilan</i> bog'lovchilaridan foydalaniladi.
Ba'zan matndagi ma'lumotlar o'zaro qiyoslab, taqqoslanganda <i>bo'lsa, esa</i> so'zlari qo'llanadi.

III. Tushuntirish (izohlash) — muayyan bir voqelikni nima uchun sodir bo'layotganini tushuntirish hamda biror narsani qanday qilish haqida ma'lumot berish.

Bilim:

- matndagi *gaplar chegarasini* aniqlay oladi;
- matndagi *xatboshilar bir-biriga mazmunan bog'liqligini* tushuna oladi;
- *ravishlarning ma'no turlarini* tushungan holda nutqida farqlab qo'llay oladi;
- *birinchidan, ikkinchidan* kabi tartibni bildiruvchi modal so'zlardan foydalana oladi;
- madaniy-maishiy va savdo korxonalariga, adabiyot va san'at asarlariga, sanoat va oziq-ovqat mahsulotlariga atab qo'yilgan nomlarni ifodalashda *qo'shtirnoqdan o'rinli* foydalana oladi;
- *qiyoslash-chog'ishtiruv* bog'lovchilaridan foydalana oladi;

6-sinf o'quvchilariga matn tuzilishini o'rgatish

- nutqini bayon qilishda *tasdiq va inkor* gaplardan foydalana oladi.
- *turdosh otlarni olmoshlar* bilan almashtirib qo'llay oladi;
- harakat va holatni ifodalashda *ot kesimdan* foydalana oladi;
- nutqiy vaziyatdan kelib chiqib, *zamon shakllaridan* foydalana oladi;
- *egallik va shaxs-son* qo'shimchalarini farqlay oladi;
- fikrini ifodalashda *dalil va isbotlar* keltira oladi;
- nutqini ifodalashda *diagramma, rasmlardan* misol keltira oladi.

Ko'nikma:

- muayyan bir harakat yoki holatni anglagan holda yo'nalish bera oladi;
- tanish voqelik yuzasidan munosabat bildiradi;
- biron-bir vaziyatni bosqichma-bosqich tushuntirib bera oladi.

Malaka: tanish bo'lgan vaziyatni tushungan holda suhbatdoshiga undagi harakat va holatlarni ketma-ket ifodalab bera oladi.

Qoidalar tizimi
Reja moddalarini asosida matndagi kichik mavzular chegarasi aniqlanadi.
Gaplar chegarasini ifodalashda tinch belgilaridan foydalaniladi.
Biror bir vaziyatni qilishga bosqichma-bosqich undashda buyruq gaplardan foydalaniladi.
Matn tarkibidagi bir nechta mustaqil sintaktik birlik (abzaslar) bir-biriga mazmunan bog'lanadi.
Biror vaziyatni izohlashda quyidagilarga e'tibor qaratiladi: 1. Vaziyatni yuzaga kelish sababi. 2. Qanday sodir bo'lgani. 3. Muallif munosabati.

Hikoya matni tuzilishiga oid o'quvchilar egallaydigan BKM lar:

1. To'qima voqelik yaratish — muayyan bir voqelikni to'qimalar asosida qayta hikoya qilish hamda sodir bo'lgan voqealarni ijodiy fikrlagan holda bo'yoqdor qilib ifodalash.

Bilim:

- matnga mos *sarlavha* tanlay oladi;
- matnga mos *epigraf* tanlay oladi;
- nutqida *ko'chirma va o'zlashtirma* gaplardan foydalana oladi;
- *sinonim, antonim, omonim va ko'chma ma'noli so'zlarni* kontekstual ma'nosiga ko'ra qo'llay oladi;
- matnni boyitishda *ajratilgan bo'laklar, uyushiq bo'laklarni* ma'nosiga ko'ra keltira oladi;
- matnni ta'sirchanligini oshirishda *tasviriy ifoda* hamda *frazeologik birliklardan* o'rinli foydalana oladi;
- *undov va modal so'zlarni* ma'nosiga ko'ra farqlab, nutqida qo'llay oladi;
- fikrini ifodalashda *zamon shakllaridan* o'rinli foydalana oladi;
- *edi, ekan, emish* so'zlari orqali voqelikni ifodalay oladi.

Ko'nikma:

- biror buyum, harakat yoki holatni tasavvurlari asosida boyitib bayon qila oladi;
- biror voqelikni xayoliy uydurmalar asosida qayta hikoya qilib bera oladi;
- real bo'lmagan harakatlarni mantiqiy bog'lab, hikoya qila oladi.

Malaka: suhbatdoshini hayron qoldirish, qiziqtirish maqsadida biror voqelikni to'qimalar asosida qayta bayon qila oladi. Berilgan vaziyat yuzasidan ijodiy fikrlab matn yoza oladi.

Qoidalar tizimi
Matn mazmunini ochishga qaratilgan, uni nomlab kelgan birlik — <i>sarlavha</i> deyiladi.
Sarlavhalar so'z, so'z birikmasi yoki gaplar bilan ifodalanadi.

Sarlavhalar so'roq, darak gap ko'rinishida bo'ladi.
Sarlavhalar mavzu so'zidan keyin kelsa, qo'shtirnoqda beriladi.
Hikoya matnlari o'tgan zamonda ifodalanadi. Bunda o'tgan zamon qo'shimchasi hamda <i>edi, ekan emish</i> so'zlaridan foydalaniladi.

II. Real voqealarni ketma-ket hikoya qilish — ko'zi bilan ko'rgan, guvohi bo'lgan voqelikni ayta olish hamda o'tmishda sodir bo'lgan muayyan harakat va holatni hikoya qilish.

Bilim:

- matn mazmuniga mos sitatalarni kirita oladi;
- *zamon qo'shimchalarni* matn mazmuniga ko'ra almashtirib qo'llay oladi;
- *ko'chira va o'zlashtirma gap* mazmuniga mos *tinish belgilarini* qo'llay oladi;
- *bo'lishli va bo'lishsiz fe'llardan* foydalana oladi;
- *tartib son* va ularning imlosini tushuna oladi;
- fikrini ifodalashda *-man, -san, -dir* bog'lamalaridan o'rinli foydalana oladi.

Ko'nikma:

- real voqelikni qayta hikoya qilib bera oladi;
- o'tmishda sodir bo'lgan harakat va holatni aytib bera oladi;
- o'z tarjimayi holini yoza oladi.

Malaka: ko'zi bilan ko'rgan, guvohi bo'lgan voqelikni hikoya qilib bera oladi.

O'tmishda sodir bo'lgan muayyan harakat va holatni o'z nutqida ifodalab bera oladi.

Qoidalar tizimi
Epigraf asosiy matndan oldin, o'ng burchakda qo'shtirnoq ichida beriladi. Epigraf qilib olingan birlik manbasi qavs ichida beriladi.
Epigraf matn mazmuniga olib kiruvchi birlik bo'lib, mantiqan matn mazmuni bilan bog'liq bo'ladi.

Muhokama matni tuzilishiga oid o'quvchilar egallaydigan BKMLar:

I. Tahliliy bayon qilish — o'rtaga tashlangan muammo(matn sarlavhasida namoyon bo'ladi) ni izohlash, uni qayta hikoyalash. Muammo o'zi nima, unga oid qanday qarashlar mavjudligini tahlilga tortish.

Bilim:

- matnning tarkibiy qismi (*kirish qismi*)ni tuza oladi;
- nutqida *tasdiq va inkor gaplardan* foydalana oladi;
- *atama va terminlarning* ma'nosini tushungan holda izoh keltira oladi.
- *menimcha, bilamizki, aytishlaricha* kabi kirish so'zlarni o'rinli qo'llay oladi;
- *sabab-natija bog'lovchilaridan* foydalana oladi;
- *ko'chirma va o'zlashtirma* gaplarni farqlab qo'llay oladi.

Ko'nikma:

- muammo nima ekanini aniqlab, izohlay oladi;
- bildirilgan fikr va mulohazalarni o'z qarashlari orqali asosli tahlil qila oladi;
- bildirilayotgan harakat va holatni tahlil qilishda tajriba va tadqiqotlarga tayana oladi.

Malaka: muayyan fikr va mulohazalarni izohlay oladi. Ularni tahlil qilishda tajriba va tadqiqot manbalariga tayangan holda asoslashga harakat qiladi.

Qoidalar tizimi
Matnlar kirish qismdan boshlanadi.
Kirish qism bir yoki bir necha gapdan iborat bo'lib, matn mazmuniga olib kiradi.
Kirish qismni ifodalashda <i>menimcha, bilamizki, aytishlaricha</i> kabi kirish so'zlardan foydalaniladi.
Ko'chirma va o'zlashtirma gaplarni ifodalashda qo'shtirnoqdan foydalaniladi.

6-sinf o'quvchilariga matn tuzilishini o'rgatish

II. Masalaning turli tomonlari haqida fikr bildirish — muayyan muammoni tahlil qilishda argumentlar, hayotiy vaziyatlar, asosli fikrlar keltirish va bu orqali muammoning yechimini har tomonlama izohlash.

Bilim:

- matnning *tarkibiy qismi (asosiy qismi)*ni tuza oladi;
- *bo'lsa, esa* so'zlari hamda *-sa* shart mayli qo'shimchasini farqlab qo'llay oladi;
- *olmoshning ma'no turlarini* tushungan holda farqlay oladi;
- *modal so'zlarni* ma'nosiga ko'ra farqlab, o'rinli qo'llay oladi;
- fikrini ifodalashda *fe'lining bo'lishli va bo'lishsiz shakllaridan* foydalana oladi;
- nutqida *darak, so'roq va buyruq gaplarni* tushungan holda tinish belgilarini qo'llay oladi;
- fikrini ifodalashda *masalan, xo'sh* kabi *so'z-gaplardan* foydalana oladi.

Ko'nikma:

- qo'yilgan masalaning muammosini aniqlay oladi;
- muammoni ikki tomonlama ko'rib chiqib, fikr bildiradi;
- yoqlaydigan va yoqlamaydigan tomonlarini yoritadi;
- fikrini asoslashda argumentlardan o'rinli foydalana oladi.

Malaka: bildirilgan fikr va mulohazalarni asoslab, o'z qarashlarini yoritib bera oladi. Keltirilgan masalaga atroflicha munosabat bildiradi.

Qoidalar tizimi
Asosiy qismda mavzuning turli tomonlari tahlilga tortiladi. Tahlil jarayonida mavzuga mos argumentlar bilan ishlash maqsadga muvofiq.
<i>bo'lsa, esa</i> so'zlari hamda <i>-sa shart mayli</i> qo'shimchasi mazmun jihatdan farqlanadi. Biror narsani o'zaro qiyoslaganda <i>bo'lsa, esa</i> so'zlaridan, fikrdagi shartlilik ma'nosini ifodalashda <i>-sa shart mayli</i> dan foydalaniladi.
Fikrdagi inkor ma'nosi <i>-ma bo'lishsiz</i> fe'li hamda <i>na,...na inkor</i> bog'lovchisi yordamida ifodalanadi.

II. Voqealardan xulosa chiqarish — muammoning turli tomonlarini taqqoslagan holda, asoslangan fikr-mulohazalar asosida xulosa berish.

Bilim:

- matnning tarkibiy qismi (xulosa qismi)ni tuza oladi;
- nutqida *o'tgan, kelasi va hozirgi zamon* qo'shimchalarini ma'nosini farqlagan holda qo'llay oladi;
- *uyushiq bo'laklardan* o'rinli foydalana oladi;
- fikrini ifodalashda *ajratilgan bo'laklardan* foydalana oladi;
- muammo yuzasidan *yechim va takliflarni* bayon qila oladi;
- fikrlashga undashda *so'roq yuklamalarini* qo'llay oladi;
- fikrni xulosalashda *modal so'zlardan* foydalana oladi.

Ko'nikma:

- bildirilgan fikr va mulohazalarni o'zaro qiyoslab xulosa chiqara oladi;
- o'z qarashlari asosida xulosa chiqara oladi.

Malaka: asoslangan fikr va mulohazalar asosida o'z qarashlarini bayon eta oladi. Bildirilgan munosabatlar asosida xulosa chiqara oladi.

Qoidalar tizimi
Matnning xulosa qismida asosiy qismda yoritilgan mulohazalar o'z qarashlari asosida bayon qilinadi.
Matnning xulosa qismi <i>o'tgan, kelasi va hozirgi zamonda</i> ifodalanadi.
Fikrlar gapda uyushiq va ajratilgan bo'laklar bilan kengaytiriladi.

Xulosa

Mazkur tasnif matn turlari asosida matn strukturasi o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, shu asosda ishlab chiqilgan mashq va topshiriqlar tizimi orqali o'quvchilarda matn tuzishga oid nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malaka hosil qilishga xizmat qiladi. Tasniflashda yuqorida qayd etilgan matn turlari bo'yicha barcha tasniflar izohlangan holda, darslikka kiritilgan hamda o'quvchilar kundalik hayotda foydalanayotgan matn turlari va ularni kichik guruhlar misolida sharhlashga alohida urg'u berilgan. Zero, o'quvchilarni kommunikativ yondashuvga asoslangan darsliklar asosida nutqiy vaziyatlar orqali o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifodalashga o'rgatishni maqsad qilgan ekanmiz, ushbu bilim, ko'nikma va malakalar tasnifi asosida qo'shimcha o'quv-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqilishiga zarurat seziladi.

Adabiyotlar

Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. 2022. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi. — 224 b.

Cristina Cadavid. 2003. *Teaching English in Primary School through a Spiral Thematic Curriculum*. Ikala, revista de lenguaje y cultura.

Mavlonova K. va b. 2021. *Maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish (filologiya fanlari)*. Metodik qo'llanma. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi. — 154 b.

Mavlonova, K. 2023. *Ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatish metodikasi*. Monografiya. — Toshkent: Anorbooks. — 264 b.

Shejbalova, D. 2006. *Methods and approaches in vocabulary teaching and their influence on students' acquisition* — Chexoslovakiya.

Yo'ldoshev R., Rixsiyeva M. 2019. *Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi*. — Toshkent: Fan va texnologiyalar. — 157 b.

Зиёдова, Т.У. 2008. *Матн яратиш технологияси*. Монография. — Тошкент: Фан. — 160 б.
<https://oriftoilib.uz/>
https://www.academia.edu/29926452/13_Basic_Types_of_Texts_in_English_Full_pdf
<https://www.researchgate.net/profile/Klaraxon-Mavlonova>

Abstract

It is important to form creative thinking and the structure of thinking of students, teaching them to observe, understand, compare, analyze and synthesize events. In this process, the using of a communicative approach has been proven to be effective in developing students' writing skills and introducing the knowledge of oral and written language. Using the communicative approach in the process of writing text increases the interest and motivation of pupils.

In a real speech, this helps the pupils to develop the ability to express and where to use speech situations that they have perceived, known and encountered throughout their lives.

Formation of four language skills by teaching text structure for 6th grade pupils during the lesson, recommendations such as teaching knowledge of text structure by text types have been developed. Taking into account the didactic possibilities of teaching text structure in native language classes, the knowledge, skills and competencies that must be imparted in relation to text structure, it has been established that teaching by classification is an effective teaching method.

Key words: *text structure, knowledge, skill, qualification, rule, classification, descriptive text, narrative text, discussion text, structure.*

References

Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. 2022. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi. — 224 b.

Cristina Cadavid. 2003. *Teaching English in Primary School through a Spiral Thematic Curriculum*. Ikala, revista de lenguaje y cultura.

Mavlonova K. va b. 2021. *Maktab o'quvchilarida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish (filologiya fanlari)*. Metodik qo'llanma. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi. — 154 b.

Mavlonova, K. 2023. *Ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatish metodikasi*. Monografiya. — Toshkent: Anorbooks. — 264 b.

Shejbalova, D. 2006. *Methods and approaches in vocabulary teaching and their influence on students' acquisition* — Chexoslovakiya.

Yo'ldoshev R., Rixsiyeva M. 2019. *Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi*. — Toshkent: Fan va texnologiyalar. — 157 b.

Зиёдова, Т.У. 2008. *Матн яратиш технологияси*. Монография. — Тошкент: Фан. — 160 б.
<https://orifolib.uz/>

[https://www.academia.edu/29926452/13 Basic Types of Texts in English Full pdf](https://www.academia.edu/29926452/13_Basic_Types_of_Texts_in_English_Full_pdf)

<https://www.researchgate.net/profile/Klaraxon-Mavlonova>

¹ Bakhtiyorova Khusnora Muzaffar qizi, teacher of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-pochta: hunorabaxt4998@gmail.com

ORCID:

For citation: Bakhtiyorova, Kh. 2024. "Teaching text structure for 6th grade students". Uzbekistan: language and culture. 4[1]: 59—66.

ADABIYOT O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR**ALISHER NAVOIY VA XOJANING ISKANDAR ZULQARNAYN HAQIDAGI
HIKoyATLARI TAHLILI**Dilafruz Nazarova¹**Annotatsiya**

Ma'lumki, mumtoz adabiyotning ko'plab namunalarida uchraydigan qahramonlar bor. Har bir ijodkor bu qahramonlarga o'zgacha yondashadi. O'z asarlarida o'ziga xos tasvirlaydi. Shunday qahramonlardan biri Iskandar Zulqarnayndir. Jahon adabiyoti namunalari qahramoni sifatida ham talqin qilinuvchi bu timsolda o'zbek mumtoz adabiyotida ham katta e'tibor berilgan.

Ushbu maqolada umumiy o'rta va oliy ta'lim tizimida o'qitiladigan Xoja ijodini o'rganishda, o'zidan oldingi ijodkorlar an'anasini qay tarzda davom ettirganligi tahlil qilinadi. Unda Xoja davriga qadar yaratilgan turkiy manbalarda uchrovchi Iskandar haqidagi qaydlar, Alisher Navoiy va Ibodulla Sayyid Podshohxoja ibn Abdulvahhobxoja (Xoja)ning asarlaridagi Iskandar Zulqarnayn obrazi qatnashgan hikoyatlarini qiyosiy tahlil qilishga qaratildi. Iskandar Zulqarnayn obrazining Navoiy va Xoja ijodida qay jihatdan olinganligi va tahlilga tortilganligi baholanadi.

Kalit so'zlar: *Iskandar Zulqarnayn, shoh, insonparvar, adolat, to'g'rilik, nafs, himmat.*

Kirish

Har bir adibning hayot yo'lini o'rganish uning ijodi bilan boshlanadi. Maktab ta'limining asosiy vazifasi o'quvchilarni matn ustida ishlashga o'rgatish, badiiy asardan estetik zavq olish ko'nikmalarini shakllantirish, badiiy jihatdan yuksak asarlarni taniydigan, tushunadigan o'quvchi-kitobxonlarni tarbiyalashdir. Shu sababli, darslikdagi ma'lumotlarni o'quvchilarning o'zlari mustaqil o'zlashtirishga odatlangani ma'qul. Buni izchil davom ettirsak, har safar o'quvchilar, talabalar o'qituvchimiz bizga darslikdan tashqari qanday qiziqarli ma'lumot berar ekan deb kutadilar.

Metodist olimlarimiz ijodkorlarning tarjimai holini ikki sababga ko'ra o'rganilishini quyidagidek etadilar:

1. Tarjimai hol o'rganiladigan badiiy asarni tushunishga kalit bo'lishi;

2. Millatning eng yetuk farzandlaridan hisoblanmish adiblar hayotidagi namuna bo'lgulik jihatlari orqali o'quvchilar ma'naviyatida muayyan sifatlar shakllantirilishi mumkinligi [Yo'ldoshev, Madayev, Abdurazzoqov 1994, 41] ni quyidagidek etadilar.

Xoja ijodida mardlik, adolatparvarlik, halollik, vatanparvarlik, fidoyilik kabi bir qancha fazilatlar tarbiyalanuvchilarning qalbidan muqim joy olishi kerak bo'lgan ma'naviy sifatlardir. Amaldagi dasturga ko'ra Xoja ijodi 9-sinfda o'qitiladi. Darslikdagi ma'lumotlarni kengaytirib, uch bosqichda o'rgatish mumkin: a) adib hayoti va ijodiga oid ma'lumotlarni xronologik yo'sinda bayon etish; b) asarlariga asoslanib shoir ijodini o'rganish; d) turli adabiyotlar, vaqtli matbuot materiallari asosida ma'lumotlarni o'rganish va umumlashtirish. O'quvchilar qaysi birini tanlagan holda ham Xoja haqida imkon qadar batafsil ma'lumotga ega bo'lishadi. Biz ham bu ma'lumotlarni to'ldirish uchun Xoja va Navoiy ijodida alohida o'rin tutgan Iskandar Zulqarnayn obraziga murojaat qildik.

XV—XVI asrlarda yashab ijod etgan Ibodulla Sayyid Podshohxoja ibn Abdulvahhobxoja (Xoja) asarlari bugungi kun adabiyotining eng qimmatli asarlaridan biri. Uning "Miftoh ul-adl"

¹ Nazarova Dilafruz Ixtiyorovna — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek adabiyoti ta'limi kafedrasida katta o'qituvchisi.

E-pochta: ndilafruz476@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2387-9997

Iqtibos uchun: Nazarova D. 2024. "Alisher Navoiy va Xojaning Iskandar Zulqarnayn haqidagi hikoyatlari tahlili" O'zbekiston: til va madaniyat. 4 [1]: 67—74.